

MARTTI FAVORIN

Voimattomuuden diplomatiaa – Saksan demokraattisen tasavallan taistelua asemastaan

Martti Favorin tarkastelee Suomen ja muiden pienten valtioiden Saksojen politiikkaa. Liittoutuneiden ja liittoutumattomien väliset erot olivat hyvin pieniä.

■ Suomen Saksojen politiikan vertailu muiden puolueettomien ja Pohjoismaiden politiikkaan puuttuu Seppo Hentilän teoksesta *Kaksi Saksaa ja Suomi*.¹ Asiasta löytyy paljonkin tutkimusta, muttei se ei varmaankaan johdu aiheen tärkeydestä, vaan siitä, että entisen Saksan demokraattisen tasavallan (SDT) miltei kaikki arkistot ovat tutkijoiden saatavilla. Vertailuun on siis pohjaa

Miehitetty Saksa jakautui. Länsiliittoutuneiden osat erikseen ja Neuvostoliiton miehitysalue erikseen julistautuivat itsenäisiksi 1949 ja saivat suvereenisuuden 1950-luvun puoliväliin mennessä. Vaikka molemmin puolin esitettiin viralliseksi tavoitteeksi yhtenäinen Saksa, jako kahteen valtioon oli selviö jo varhain.

Saksan liittotasavallan (SLT) legitimitettiin kasvoi demokraattisten instituutioiden ja taloudellisten resurssien myötä niin suureksi, että myös useimmat liittoutumattomat

maat tunnustivat sen eikä SDT:aa. Vuonna 1955 SLT julisti ns. Hallstein-opin, jonka mukaan se piti diplomaattisten suhteiden solmimista SDT:aan epäystävällisenä tekona. Kun Jugoslavian Tito teki näin vuonna 1957, SLT katkaisi diplomaattisuhteet kymmeneksi vuodeksi.

Saksan demokraattinen tasavalta joutui poliittiseen ja osin taloudelliseenkin eristykseen, jota muut sosialistimaat eivät voineet korvata. Se yritti ”voimattomuuden diplomatiallaan” (Holtzmark) eli erilaisilla propagandakeinoilla vaikuttaa suunnilleen samalla tavalla kaikissa maissa.

Kylmän sodan maailmassa jokaisen valtion oli valittava puolensa, joten myös niiden Saksojen politiikassa toistuivat samat piirteet. NATO:n jäsenmaat noudattivat sen viitoittamaa politiikkaa ja sen taas sääтели Saksan liittotasavalta. ”Tässä asiassa olemme toistaiseksi tohtori Adenauerin politiikan vankeja”, Ison Britannian pääministeri Harold Macmillan totesi 1957. Edes valtion nimeä ei saanut käyttää vaan puhuttiin Saksan Neuvostovyöhykkeestä, Itä-Saksasta, Pankowista – sen Berliinin kaupunginosan mukaan, jossa hallitusrakennus sijaitsi – tai ”niin sanotusta DDR:stä”.

Sveitsi ja Itävalta lännen otteessa

Kummankin Saksan tasapuoliseen kohteluun olisi ollut valmis Sveitsi, jolla oli merkittäviä taloudellisia ja muita intressejä Itä-Saksan alueella. Sveitsi kärsi huomattavia taloudellisia menetyksiä SDT:n talouselämän valtiollistamisessa; lisäksi SDT:ssä oli jopa 10 000:een nouseva sveitsiläinen väestö. Aikaisemmin ja pian taas uudelleen tär-

kein kauppakumppani Länsi-Saksa piti kuitenkin tarkan huolen siitä, ettei Sveitsi solminut SDT:n kanssa sellaisia suhteita, jotka voitaisiin tulkita edes de facto tunnustamiseksi. Kaikenlainen lähentyminen SDT:aan kosketti SLT:n ”neuralgista pistettä”.

Sveitsi luopui vuonna 1950 kauppaneuvotteluista SDT:n kanssa, kun vastapuoli edellytti valtiosopimuksen tasoista asiakirjaa. Kun Neuvostoliitto oli 25.3.1954 tunnustanut SDT:lle täydellisen suvereenisuuden, Sveitsi teki uuden yrityksen ehdottamalla kaupallisten edustustojen vaihtamista. SDT avasi sen Zürichissä – kauas Bernissä olevasta SLT:n suurlähetystöstä – ja Sveitsi Berliinissä. Tämänkin SLT esti suoralla väliintulolla. Jonkinlaista keskusteluyhteyttä pidettiin kuitenkin Genevessä, jossa SDT:llä oli vähintään tarkkailijan asema eräissä järjestöissä.

SDT oli odottanut Sveitsiltä paljon enemmän ja iski takaisin. Heti sodan jälkeen Sveitsi oli avannut Berliinissä kotiuttamisvaltuuskunnan (Schweizerische Heimschaffungsdelegation) toimiston, jonka päätehtävänä oli kotimaahan haluavien kansalaisten auttaminen. Vuonna 1953 SDT:n viranomaiset sulkiivat sen toisen toimitilan Friedrichsstrassella. Sveitsiläisten maastalähtölupia evättiin ja pysäyteltiin puutetta kärsiville sveitsiläisille osoitettuja lahjapaketteja. Sveitsi vastasi kieltäytymällä antamasta Geneven tuleville SDT:n edustajille viisumeja ja peruuttamalla oleskelulupia.

Näin Sveitsi, jolta SDT oli odottanut ehkä eniten, pysyi etäimpänä tästä maasta, jolla ei ollut kauppakonttoriakaan Sveitsissä ennen vuotta 1972.

Itävallassa ei ole tehty vastaavaa tutkimusta. Suomen ulkoministeriön arkistossa olevien niukkojen tietojen perusteella voi päätellä sen asenteen ja SLT:n vaikutusvallan olleen samanlaisen kuin Sveitsissä. Sekin yritti jonkinlaisten kauppaedustustojen vaihtoa vuonna 1954. Vuonna 1965 se ilmoitti SLT:lle, ettei se katso kaupallisen edustuston avaamisen Itä-Berliinissä olevan ristiriidassa aikaisemman politiikan kanssa. Se avattiin kuitenkin vasta vuonna 1970, jolloin sinne tuli monen muun maan vastaava toimisto. Itävalta piti kiinteitä suhteita

ta sosialistisiin naapureihin, mutta ignoroiti täysin Itä-Saksan.

Länsimielinen Ruotsi haluaa erottaautua

Puolueeton Ruotsi oli länsiliittoutuneille paljon Sveitsiä helpompi pala. Ruotsin ”suoraselkäinen” puolueettomuus oli sodan aikana ollut niin pitkään kallellaan Saksaan, että sen oli suoristamisen sijasta kallistettava sitä selvästi länteen. Toisaalta sen oli erottauduttava pienillä nyansseilla NATO:n jäsenmaista. Tätä SDT yritti hyödyntää. Se piti Ruotsia Pohjolan johtavana valtiona, jonka politiikkaa muut pohjoismaat ainakin osittain seuraisivat. Suomi ja Ruotsi olivat SDT:lle painopistemaita (*Schwerpunktsländer*).

Ruotsi solmi jo vuonna 1950 kauppasopimuksen SDT:n kanssa, mutta osapuolina käytettiin itäsaksalaista ulkomaankaupparytystä DIA:aa ja ruotsalaista SUKAB:ia. Vuonna 1953 solmittiin sopimus rautateiden välillä ja vanha lauttayhteys Trelleborgin ja Sassnitzin välillä avattiin uudelleen. SDT:n rautatiet (DR) sai avata edustuston Tukholmaan 1956 ja muuttaa sen neljä vuotta myöhemmin Liikenne-edustustoksi (Verkehrsvretretung der DDR). Muodollisesti se oli vain matkatoimisto. Vuodesta 1955 Ruotsissa oli SDT:n kaupallisia edustajia, jotka saivat toimitilat, kun Ulkomaankauppakamari avasi 1957 toimiston Tukholmaan.

Tämä ei suinkaan riittänyt SDT:lle. Se halusi vaihtaa edes jonkinlaiset viisumikonttorit pääkaupunkeihin. Se piti nöyryyttävänä tilannetta, jossa maan kansalaisten piti

1. Ks. Matti Favorin 'Liturgiaa – silti suuri dilemma', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2004, 113–116. – Katso perustuu seuraaviin tutkimuksiin:

Andreas Linderöth 'Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972', *Studia historica Lundensia* 9/2002, 350 s.

Sven G. Holtsmark 'Avmaktens diplomati. DDR I Norge 1949–1973', *Den Norske Historiske Forening – HIFO* nr 3/1999, 383 s.

Ulrich Pfeil (toim.) (2001) *Die DDR und der Westen*, Berlin, 359 s. Tässä erityisesti: Karl Christian Lammers, 'Nachbarschaft und die Nichtanerkennung. Probleme der Beziehungen zwischen Dänemark und der DDR (1949–1973)', 273–290 ja Therese Steffen Gerber 'Zwischen Neutralität und Anlehnung an den Westen. Die Beziehungen zwischen der Schweiz und der DDR (1949–1972)', 329–349.

hakea viisuminsa Ruotsin pääkonsulaatista Länsi-Berliinistä. Tilanne oli todennäköisesti sama myös Sveitsin ja Itävallan kohdalla. Ruotsi oli NATO-maita sen verran joustavampi, että se liitti viisumin SDT:n passiin ja pääkonsuli asioi suoraan SDT:n ulkoministeriön konsuliosaston kanssa.

Erikoisuutena mainittakoon, että SDT yritti lähestyä Ruotsin lähetystöjä kirjelmillä ja houkutella nämä ottamaan ne virallisesti vastaan. Se olisi periaatteessa merkinnyt, että SDT oli tasavertainen suvereeni valtio. Vuosien 1956–58 aikana SDT yritti tätä viisi kertaa.

Norja ja Tanska vastahakoisia NATO-maita

Vaikka Norja ja Tanska pysyivät kiltisti NATO:n linjoilla SDT:aan nähden, pinnan alla oli toisenlasiakin virtauksia. Miehistä vuosien traumat jatkuivat pitkään. Vielä niin myöhään kuin vuonna 1970, kun liittopresidentti Gustav Heinemann ensimmäisenä Saksan valtionpäämiehenä sitten keisari Wilhelm II:n teki virallisen vierailun Tanskaan, *Jyllandsposten* kuvasi tapahtumaa ”piinalliseksi”. Myös käytännön tarpeilla oli vaikutusta. Tanskalla oli meriraja SDT:n kanssa ja edelleen vähemmistöongelmia SLT:n kanssa Etelä-Slesvigissä. SDT nähtiin eräänlaisena vastapainona SLT:lle, jonka taloudellisen ja poliittisen vaikutusvallan kasvua seurattiin epäluulolla.

Sekä Norjan että Tanskan yhteydet SDT:aan olivat niukat. SDT yritti 1953 perustaa kaupallisen edustuston Osloon, mutta ulkoministeriö torjui sen viittaamalla Helsingin kokemuksiin. Siellä SDT:n edustusto oli kasvanut huomattavan suureksi ja sen edustajat kiersivät maata ihan muilla kuin kaupallisilla asioilla. Epävirallinen kauppaedustusto saatiin kuitenkin 1957, samoin Kööpenhaminaan. Tanskassa lentoyhtiöillä SAS ja Interflug oli yhteistyösopimus, mutta esimerkiksi DR ei saanut avata toimistoa. Kuitenkin vuonna 1948 oli avattu perinteinen rautatietolinja Kööpenhamina–Berliini–Praha sekä lauttalinja Gedser–Warnemünde.

Kiusallisimpia ja nöyryyttävimpiä olivat NATO-maiden viisumikäytännöt. Kun SDT:n

kansalainen halusi ja sai luvan matkustaa NATO:n jäsenmaahan, hänen oli mentävä Länsi-Berliiniin liittoutuneiden toimistoon (Combined Travel Board), jossa hänelle annettiin uusi matkustusasiakirja, johon viisumi kiinnitettiin. SDT:n passi ei siihen kelvannut.

SDT:n tilanne paranee mutta ohjat SLT:n käsissä

1950-luvulla SDT oli löytänyt ystäviä lähinnä kommunistipuolueista, joille se myös ohjasi Neuvostoliiton tukirahoja, ja jossakin määrin ammattiyhdistysliikkeestä. Propagandassa keskityttiin haukkumaan ”revanshistista” ja ”militaristista” Länsi-Saksaa eikä niinkään tuomaan esille SDT:n parhaita puolia.

Berliinin kriisin (1958–61) ja erityisesti Berliinin muurin rakentamisen jälkeen alettiin vähitellen pitää anomaliana tilannetta, jossa ignorointiin keskellä Eurooppaa oleva 18 miljoonan asukkaan valtio, joka oli alueen viidenneksi suurin teollisuusvaltio. Tällaisia näkemyksiä esitettiin Norjan parlamentissa vuonna 1959. Tanskan parlamentissa taas ehdotettiin suhteiden normalisoinnista SDT:n kauppaedustustoon ja itäsaksalaisten matkustusrajoitusten poistamista.

Vaikka muurin rakentaminen oli aiheuttanut myrskyn läntisessä Euroopassa – ja SDT:n arvion mukaan ”pitkäaikaisen hysterian” Ruotsissa – se sai samalla kaikki vaikuuttamaan siitä, ettei Saksan jälleenyhdistyminen ollut lähitulevaisuuden asia. Oli keksittävä jotain muuta.

”Voimattomuuden diplomatiallaan” hyvin vähän aikaan saanut SDT näki mahdollisuksiensa parantuvan ja tehosti toimintaansa ulkomailla. Sitä ohjaamaan perustettiin vuonna 1963 Beirat für Auslandsinformation (Ulkomaaninformaation neuvosto). Politbyron jäsen Werner Lambertz vaati, että propagandan pääpaino oli siirrettävä STL:n kritisoimisesta SDT:n saavutusten esille tuomiseen. Kaikkiaan 51 maahan perustettiin ystävyysyhdistykset. Mukana olivat kaikki Pohjoismaat muttei Sveitsi eikä Itävalta. Tärkeimpiin maihin, muun muassa Ruotsiin 1967, perustettiin kulttuurikeskus. SDT:n Rostockissa 1958 aloittamat Itämeriviikot

herättivät vähitellen laajenevaa kiinnostusta.

Hallstein-politiikka näytti rapautuvan vähitellen 1960-luvulla:

- SLT solmi 1968 diplomaattisuhteet Jugoslavian kanssa huolimatta sen vastaavista suhteista SDT:aan.
- Tanska salli 1960-luvulla urheilukilpailuissa käytettävän SDT:n nimeä, lippua ja kansallislaulua.
- SDT muutti 1970 Osllossa olevan kaupakonttorinsa nimen kauppaedustustoksi (Handelsvertretung der DDR) eivätkä Norjan viranomaiset reagoineet millään tavalla.
- Tanskan ehdotuksesta NATO poisti itäsaksalaisten matkustusrajoitukset vuonna 1970.

Myönteisen ilmapiirin kannustamana SDT:n johto lähti laajaan kampanjaan diplomaattisen tunnustuksen voittamiseksi länessä. Lähtölaukaus ammuttiin Helsingissä kesäkuussa 1968 pidetyssä konferenssissa, johon osallistui 130 henkilöä 15 maasta. Tervehdyspuheen piti ministeri Ele Alenius (SKDL) ja yhtenä puheenjohtajana toimi kansanedustaja L. A. Puntila (SDP). Konferenssi päätti perustaa kansainvälisen toimintakomitean SDT:n diplomaattiseksi tunnustamiseksi. Komiteaa johti ruotsalainen valtiopäivämies Stellan Advidsson. Seuraavana vuonna pantiin pystyyn vastaavia kansallisia komiteoita. Niitä syntyi 12 maahan, kaikkiin Pohjoismaihin muttei taaskaan Sveitsiin eikä Itävaltaan.

SLT:n ote piti loppuun saakka. Ennen Saksojen välisen perussopimuksen allekirjoittamista 21.12.1972 läntisen Euroopan maista vain Sveitsi solmi diplomaattisuhteet SDT:n kanssa, tosin vain päivää aikaisemmin. Sopimuksen allekirjoituspäivänä seurasivat Ruotsi ja Itävalta sekä SLT:aan kylmästi suhtautunut Belgia 27.12. Tammikuussa 1973 ehtivät Suomi, Norja, Tanska, Alankomaat ja Luxemburg, helmikuussa Iso Britannia ja Ranska. Monen maan lähtökohtana oli ollut saada tunnustamisesta korkea hinta ja erottautua pääjoukosta. Kukaan ei onnistunut, sillä SLT ohjasi näytelmää loppuun saakka. ■